

БЕРГУН А. М., ТАРАСЕНКО І. О.

Київський національний університет технологій та дизайну

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

***Мета.** Дослідження основних проблем функціонування українських ВНЗ та розробка напрямів підвищення фінансово-економічної безпеки вітчизняних ВНЗ.*

***Результати.** В процесі дослідження виявлено основні тенденції та проблеми в діяльності вітчизняних ВНЗ. Запропоновано основні напрями посилення їх фінансово-економічної безпеки та конкретні заходи, комплексне впровадження яких дасть можливість посилити місце ВНЗ на ринку освіти.*

***Наукова новизна** дослідження полягає у виявленні та систематизації основних проблем вищих навчальних закладів на сучасному етапі розвитку економіки та розробці основних напрямів підвищення рівня їх фінансово-економічної безпеки.*

***Практична значимість** результатів полягає в тому, що зроблені узагальнення створюють засади для розробки стратегічного плану розвитку конкретного ВНЗ з метою підвищення рівня його фінансово-економічної безпеки.*

***Ключові слова:** вищий навчальний заклад, фінансово-економічна безпека, напрями підвищення фінансово-економічної безпеки.*

Вступ. Вищий навчальний заклад (ВНЗ) є складною соціально-економічною системою, яка виконує велику кількість соціально-важливих завдань – не лише надання освітніх послуг широким верствам населення, але й здійснення наукової та науково-технічної діяльності, культурно-виховної роботи, забезпечення потреб економіки у висококваліфікованих кадрах. Враховуючи широке коло завдань, які вирішуються на рівні ВНЗ, виникає необхідність державної підтримки та їх державного фінансування [1, 2]. Але, скорочення видатків з державного бюджету на підтримку ВНЗ державної форми власності змушує останніх самостійно знаходити можливості надання додаткових послуг відповідно до Постанови КМУ від 27.08.2010 №796 "Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності". Враховуючи вищезазначене, особливої актуальності набуває завдання аналізу основних проблем в діяльності ВНЗ України та розробка заходів щодо забезпечення (посилення) фінансової складової їх економічної безпеки.

Постановка завдання. На сьогоднішній день існує багато досліджень щодо економічної безпеки промислових підприємств та держави. Вагомий внесок у дослідження проблеми управління системою фінансової безпеки підприємства зробили провідні західні вчені: Дж.К. Ван Хорн, Т. Аллісон, К. Жюгляр, Дж. Найт, Г. Фостер, Й. Шумпетер. Важливу

роль у теоретичному та емпіричному дослідженні проблематики управління безпекою підприємства та її впливу на національну економічну безпеку відіграють праці сучасних вітчизняних і російських вчених й практиків, а саме: О.С. Власюк, З.С. Варналій, В.М. Геєць, В.І. Грушко, А.С. Гальчинський, М.М. Єрмошенко, Т.Ф. Косянчук, В.І. Франчук, М.Г. Чумаченко та інші. Питаннями безпеки ВНЗ займалися такі науковці, як Г. Д. Тюленев, Безбожний В. Л., Заборова Е. Н. та ін. Разом з тим, не дивлячись на велику кількість публікацій, залишається багато невирішених проблем у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки державних ВНЗ України. Принциповою особливістю останніх є те, що вони є некомерційними організаціями, тобто можуть мати дохід від надання послуг за профілем діяльності, але ніяк не прибуток (як перевищення доходу над витратами), оскільки основною метою їх діяльності є соціальна функція. Більш того, на результатах діяльності ВНЗ України гостро відображається демографічна ситуація, наслідком якої є скорочення населення України, що ще більше загострює конкуренцію між ними в боротьбі за абітурієнтів. З огляду на вищезазначене, особливої актуальності набуває питання розробки механізму забезпечення належного рівня фінансово-економічної безпеки із врахуванням підвищення самостійності суб'єктів господарювання, в т.ч. і ВНЗ, у вирішенні фінансових питань.

Результати дослідження. Наукова категорія «безпека» визначається з різних позицій. Зокрема, безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз [2]. На основі поєднання класичних підходів до визначення понять «фінансово-економічна безпека», та за результатами проведеного дослідження [1, 2, 5, 6] під фінансово-економічною безпекою ВНЗ пропонуємо розуміти такий його стан (враховуючи забезпечення всіма видами ресурсів та ефективність системи управління), при якому буде безперешкодно досягнуто основні цілі ВНЗ, що надасть можливість його безкризового функціонування та розвитку у довгостроковій перспективі.

Для більш докладної розробки напрямів підвищення фінансово-економічної безпеки ВНЗ розглянемо основні тенденції розвитку вищих навчальних закладів в системі освіти України.

У ВНЗ України вищу освіту здобувають громадяни України та іноземні громадяни за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста та магістра. Згідно інформації Державного комітету статистики України [7] у 2014 р. мережа ВНЗ I-IV рівнів акредитації налічує 803 заклади (рис. 1), з них державної форми власності – 415 закладів, комунальної форми власності – 221,

приватної форми власності – 167. З 325 ВНЗ III-IV рівнів акредитації 215 є закладами державної форми власності, 14 – комунальної та 96 – приватної.

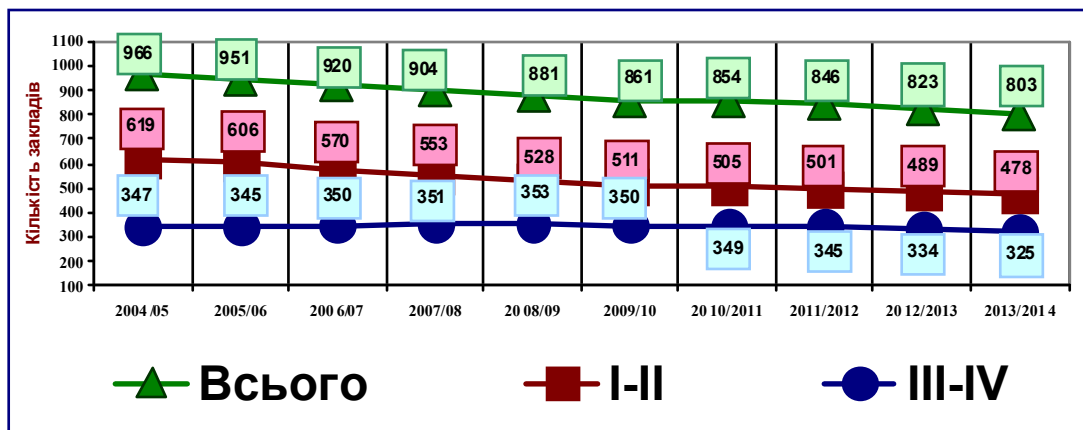

Рис. 1. Динаміка кількості ВНЗ за рівнями акредитації (за даними [7, 8])*

*Враховано ВНЗ АР Крим

Дані рис. 1 свідчать про постійне зменшення кількості закладів освіти всіх рівнів акредитації. Даний факт можна пояснити низьким рівнем фінансового забезпечення, і, як наслідок, низькою конкурентоспроможністю вищого навчального закладу, що призводить до його закриття або (в кращому випадку) приєднання до більш потужного ВНЗ.

Сьогодні в системі вищої освіти України функціонує 198 університетів, 62 академії, 83 інститути, 245 коледжів, 97 технікумів, 117 училищ та 1 консерваторія. Із загальної кількості ВНЗ майже 60% складають ВНЗ I-II рівнів акредитації та 40% – ВНЗ III-IV рівнів акредитації (рис. 2).

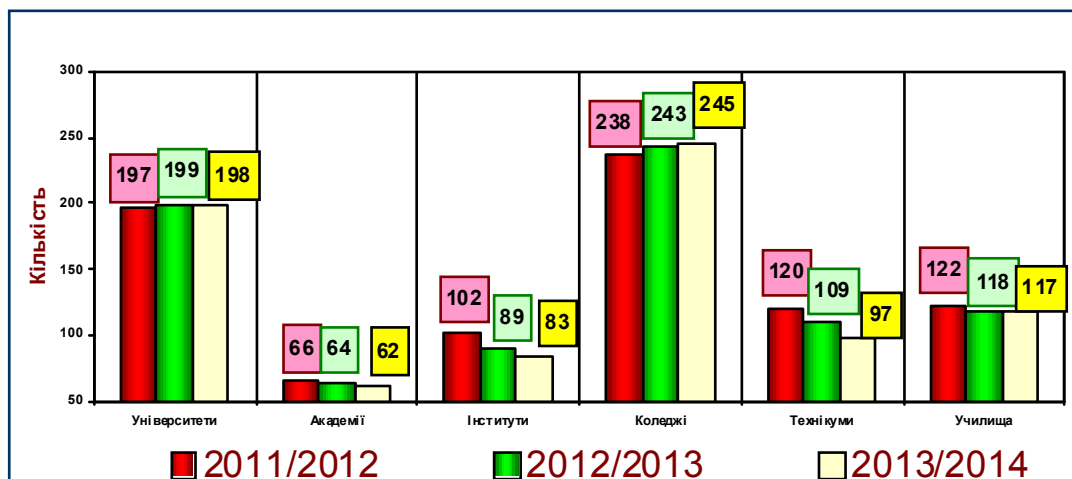

Рис. 2. Динаміка мережі ВНЗ України [7, 8]

Вища освіта здобувається за кошти державного та місцевого бюджетів, а також за кошти фізичних та юридичних осіб за денною, вечірньою, заочною, дистанційною та екстернатною формами навчання.

У 2013/2014 навчальному році контингент студентів ВНЗ усіх рівнів акредитації та форм власності становив понад 2 052,7 тис. осіб (у 2012/2013 навчальному році – 2170 тис. осіб), зокрема у ВНЗ I-II рівнів акредитації навчалось 329 тис. осіб, з них за кошти державного бюджету – 124,3 тис. осіб, за кошти місцевих бюджетів – 77 тис. осіб, за кошти фізичних та юридичних осіб – 127,7 тис. осіб. Відповідно у ВНЗ III-IV рівнів акредитації всього навчалось 1 млн. 723,7 тис. осіб, за кошти державного бюджету відповідно – 750,4 тис. осіб, за кошти місцевих бюджетів – 18,8 тис. осіб, за кошти фізичних та юридичних осіб – 954,5 тис. осіб, що відображено на рис. 3.

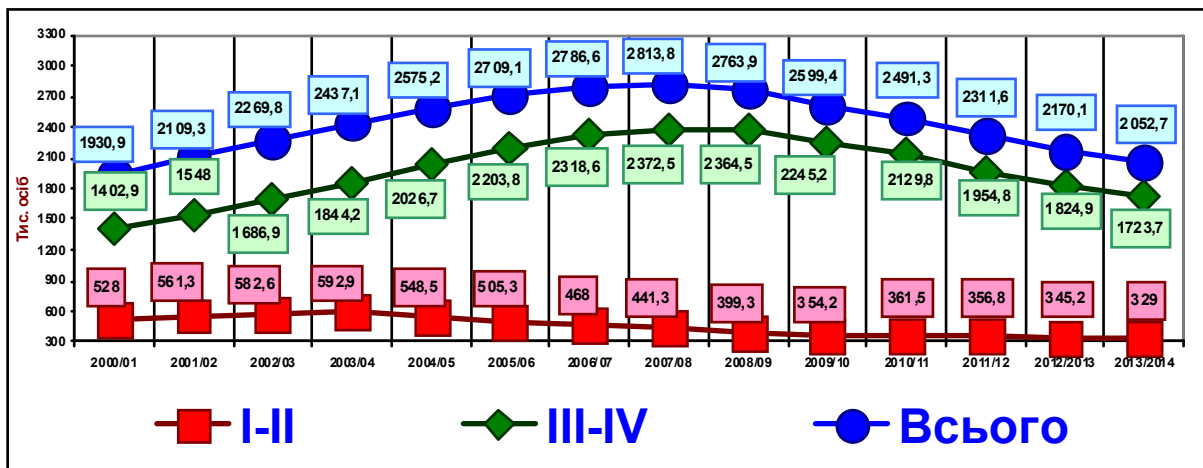

Рис. 3. Динаміка контингенту студентів ВНЗ України (побудовано за даними [7, 8])

Як свідчать дані до 2007/2008 навчального року відбувалося постійне збільшення контингенту студентів, в основному у ВНЗ III та IV рівня акредитації. Починаючи з 2008 навчального року відбулося закономірне зменшення чисельності студентів у ВНЗ всіх рівнів акредитації, що пояснюється демографічною кризою 90-х років минулого століття. Враховуючи той факт, що фінансування закладів освіти відбувається пропорційно обсягу державного замовлення, ВНЗ отримали значний поштовх до залучення студентів, які виявили бажання навчатися за кошти юридичних та фізичних осіб, що стало додатковим джерелом фінансування ВНЗ.

Позитивним фактором можна відзначити постійне зростання чисельності студентів-іноземців, кількість яких у 2013/2014 навчальному році у ВНЗ перевищила 69 тис. осіб. Динаміку контингенту іноземних студентів наведено на рис. 4.

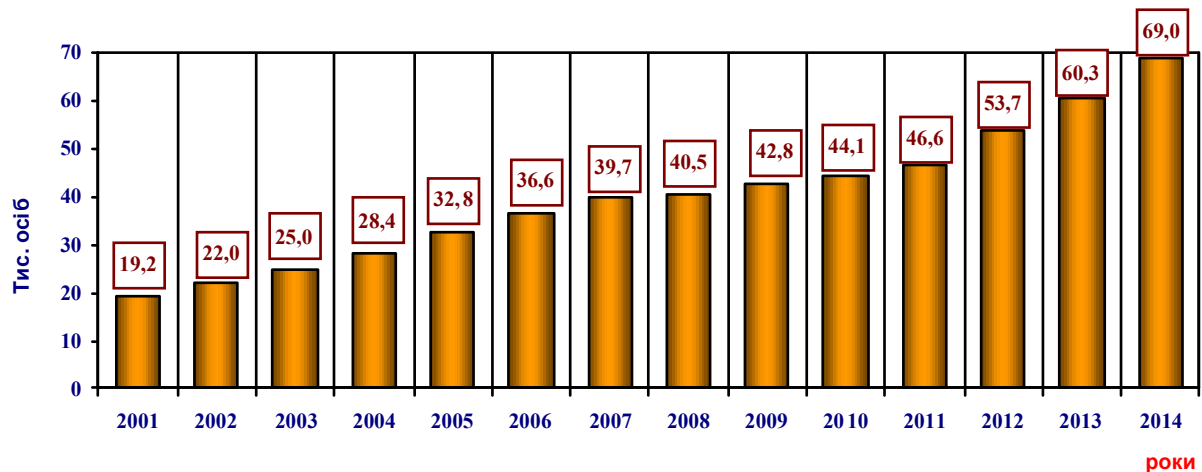

Рис. 4. Динаміка контингенту іноземних студентів у ВНЗ України протягом 2001-2014 роки (побудовано за даними [7, 8])

Розглянувши основні тенденції розвитку ринку освітніх послуг, вважаємо за доцільне скористатися ситуаційним підходом з метою виявлення основних проблем та розробки конкретних програмних заходів з підвищення фінансово-економічної безпеки ВНЗ.

Таблиця 1. Основні проблеми та конкретні заходи підвищення економічної безпеки ВНЗ

(удосконалено авторами за результатами [1, 4, 5])

№	Основні проблеми українських ВНЗ	Заходи
1.	Постійне зменшення кількості абітурієнтів	1.1. Організація співпраці з освітніми закладами (загальноосвітніми школами та ВНЗ I-II рівня акредитації) з метою залучення випускників 1.2. Широка реклама ВНЗ у ЗМІ 1.3. Залучення іноземних громадян 1.4. Організація співпраці з підприємствами з метою підвищення кваліфікації та набуття другої вищої освіти 1.5. Відкриття нових актуальних спеціальностей на ринку праці
2.	Невідповідність кількості та якості викладацького персоналу вимогам з ліцензування та акредитації	2.1. Періодична атестація викладацького складу 2.2. Сприяння вивільненню персоналу, який не відповідає сучасним вимогам за результатами атестації 2.3. Постійне підвищення кваліфікації персоналу/залучення висококваліфікованих викладачів 2.4. Формування системи мотивації персоналу 2.5. Відкриття (підтримка) спеціалізованих Вчених рад з захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів
3.	Низький технічний рівень	3.1. Продаж (здача в оренду) тих об'єктів

	та високий рівень зносу матеріально-технічної бази	матеріально-технічної бази, які не використовуються в навчальному процесі 3.2. Формування дбайливого ставлення до наявних матеріальних ресурсів, зокрема охорона тих об'єктів основних засобів, які мають найбільшу цінність для навчального процесу 3.3. Своєчасний профілактичний та капітальний ремонт 3.4. Можливий аутсорсинг деяких видів діяльності
4.	Скорочення обсягів державного фінансування	4.1. Впровадження режиму економії всіх видів ресурсів, в т. ч. – енергоменеджменту 4.2. Приведення штатного розпису ВНЗ до оптимального рівня 4.3. Встановлення диверсифікованого підходу до призначення надбавок та премій 4.4. Переведення окремих об'єктів на самокупність 4.5. Надання майна ВНЗ в оренду 4.6. Перегляд системи ціноутворення на освітні послуги та проживання в гуртожитку 4.7. Надання науково-дослідницькими підрозділами ВНЗ послуг, пов'язаних з основним видом діяльності 4.8. Укріплення відносин з профільним Міністерством та відомствами 4.9. Пошук спонсорів та меценатів 4.10. Розширення переліку додаткових освітніх послуг в межах можливостей та компетенцій ВНЗ

Дані табл. 1 свідчать, що найпершим і найважливішим кроком на шляху до забезпечення фінансово-економічної безпеки ВНЗ є заповнення ліцензійних обсягів. Для забезпечення цієї складової пропонується розширення освітніх послуг, зокрема: залучення до навчання іноземних громадян, організація співпраці з освітніми закладами різних рівнів акредитації, організація співпраці з підприємствами різних галузей економіки з метою набуття персоналом другої вищої освіти або ж перекваліфікації. Для цього необхідно проводити широку агітаційну роботу, PR ВНЗ. Відомо, що більшість вищих навчальних закладів випускають студентів за переліком застарілих спеціальностей, які не відповідають сучасним вимогам ринку праці, внаслідок чого в країні спостерігається так зване структурне безробіття. Відкриття нових актуальних спеціальностей (напрямів підготовки) дало б можливість «зацікавити» абітурієнтів до набуття ними сучасної і перспективної професії.

Інші освітні продукти, в тому числі і програми дистанційного навчання (на основі сучасних інформаційних технологій за віддаленого доступу), мають сприяти

розширенню переліку освітніх послуг та отриманню додаткових доходів. До того ж це позитивно вплине на імідж ВНЗ.

Одним із негативних моментів з позиції нерационального використання фінансових ресурсів є невідповідність чисельності та рівня кваліфікації персоналу ВНЗ (згідно вимог ліцензування та акредитації). На сьогоднішній день через падіння навчального навантаження проблема забезпечення необхідною кількістю професорсько-викладацького складу не є такою актуальною, навіть навпаки, відбувається значне скорочення штатів. З числа заходів, які можуть позитивно вплинути на безпеку ВНЗ пропонується періодично проводити атестацію або щорічне рейтингове оцінювання науково-педагогічного персоналу за визначеними критеріями в розрізі навчальної, наукової, методичної та організаційної роботи. Інструментом такого оцінювання може бути спеціально розроблена для таких цілей система показників.

Згідно теорії мотивації для забезпечення зацікавленості в роботі кожні 5-7 років має здійснюватися ротація персоналу. Оскільки для науково-педагогічних працівників такі можливості обмежені, то формування кадрового резерву і планування кар'єри дозволить забезпечити зацікавленість працівників у результатах роботи. І саме відкриття спеціалізованих Вчених рад із захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів надасть можливість поступово забезпечити і підтримувати необхідний кваліфікаційний рівень професорсько-викладацького складу, що є важливим фактором якісної та престижної освіти, і як наслідок, конкурентоспроможності ВНЗ.

Досить актуальною проблемою для сучасного ВНЗ є відповідність матеріально-технічної бази вимогам сучасності, що є важливим фактором підвищення рівня його безпеки. Йдеться про оптимізацію та раціональне використання всіх видів матеріальних ресурсів, у тому числі і аудиторного фонду та гуртожитків. За наявності вільних (не задіяних у навчальному процесі) приміщень та площ доцільно здавати їх в оренду, що дозволить частково покрити витрати на їх утримання. Крім того, належну увагу слід надавати проведенню профілактичних ремонтів з метою збереження матеріально-технічної бази. Безумовно, даний захід потребує певних фінансових витрат, але це надасть можливість заощадити кошти на проведення капітального ремонту в разі відсутності профілактичних ремонтів. Не останню роль при цьому відіграє дбайливе ставлення та охорона тих матеріальних цінностей, які відіграють найбільш важливу роль у навчальному процесі.

Одним із ключових напрямів підвищення рівня фінансово-економічної безпеки є скорочення витрат на фінансування діяльності. Заходи, які можуть стосуватися даного

напряму є досить рішучими, і можуть стати як великим кроком вперед, так великою помилкою.

За умови суттєвого скорочення державного фінансування впровадження режиму розумної економії всіх видів ресурсів є безпрограшним варіантом для будь-якої організації. Ефективний енергоменеджмент вже давно впроваджено провідними підприємствами світу. Окрім цього, потребується ретельний аналіз діяльності закладу освіти з метою визначення тих об'єктів (напрямів діяльності), які доцільно перевести на самоокупність. Не зайвим виявиться можливий аутсорсинг деяких видів діяльності, зокрема, охорони, обслуговування приміщень та території, обслуговування комп'ютерної техніки та ін.

Перегляд цін на освітні послуги і на проживання в гуртожитку обмежується певними умовами, зокрема їх вартість має покрити всі витрати на період навчання з урахуванням інфляції. З іншого боку, підвищення вартості навчання не має зменшувати привабливість ВНЗ для потенційних абітурієнтів.

Іншим заходом, який забезпечить зростання доходів від інших видів діяльності є надання науково-дослідними підрозділами послуг, пов'язаних з основним напрямом діяльності. І, нарешті, додатковим заходом з посилення фінансово-економічної безпеки є укріплення відносин з профільним Міністерством та іншими органами влади. За таких умов ВНЗ може бути розробником та контролером освітніх програм, у т. ч. і міжнародних, що сприятиме підвищенню його рейтингу, і як наслідок, рівня конкурентоспроможності та безпеки.

Слід відзначити, що скорочення витрат на фінансування діяльності ВНЗ не повинно позначатися на результатах діяльності вищого навчального закладу у довгостроковому періоді та призводити до зниження якості освітніх послуг. Зекономлені кошти доцільно використати на розвиток закладу освіти, що значно підвищить рівень його фінансово-економічної безпеки.

Інтегральним показником ефективності діяльності ВНЗ є його місце у освітянських рейтингах. Упродовж останніх років в системі вищої освіти застосовується значна кількість систем рейтингового оцінювання вищих навчальних закладів. Слід підкреслити, що всі рейтинги певною мірою заслуговують на увагу. Адже, кожний рейтинг орієнтований на конкретні цілі, цільові групи користувачів, має власну змістовну складову, методологію та методику визначення. На сьогоднішній день найвідомішими світовими рейтингами є: Рейтинг університетів світового класу («Ranking of World Class Universities») або Шанхайський рейтинг, Таймс або THES –

(QS World University Rankings), Webometrics. Серед українських рейтингів заслуговують на особливу увагу ТОП-200, Рейтинг МОН України, "Компас".

Аналіз наукової літератури [9-12] дав можливість зробити висновок, що наявні системи рейтингового оцінювання досить відрізняються за критеріями та індикаторами оцінювання ВНЗ, принципами та методологією їх побудови і формування, а їх специфіка значною мірою залежить від особливостей системи вищої освіти кожної країни, цільової аудиторії, завдань, вирішуваних у результаті ранжування вищих навчальних закладів, застосовуваної методики тощо. Жодний із сучасних рейтингів не є універсальним "мірилом" різнобічної діяльності вищих навчальних закладів, а лише дозволяє порівняти деякі їх показники на основі використання тих чи інших груп критеріїв (якість навчання, якість наукових досліджень тощо). За результатами порівняльного аналізу [9-12] вважаємо доцільним формування збалансованої системи найпоширеніших критеріїв та показників, які використовуються в системі рейтингового оцінювання ВНЗ, складену за принципами BSC.

Рис. 5. Система узагальнених критеріїв та індикаторів рейтингового оцінювання ВНЗ в контексті забезпечення їх фінансово-економічної безпеки

Система ключових показників, які лежать в основі рейтингового оцінювання та визначають рівень фінансово-економічної безпеки ВНЗ забезпечується такими складовими, як персонал, клієнти (абітурієнти) та бізнес процеси. Досягнення

синергетичного ефекту може бути забезпечене лише повною взаємодією між вказаними показниками, на підставі яких ВНЗ зможе збудувати внутрішню збалансовану систему показників з орієнтацією на безперервне вдосконалення компетенцій персоналу та бізнес-процесів, зосереджених на забезпечення відповідного рівня фінансово-економічної безпеки.

Висновки. Ретельний аналіз закладів освіти на основі збалансованої системи показників згідно вимог та критеріїв рейтингового оцінювання надасть можливість переорієнтувати акценти при встановленні стратегічних орієнтирів розвитку ВНЗ. Практична реалізація запропонованих заходів може лежати в основі стратегічного плану розвитку конкретного ВНЗ з метою підвищення його фінансово-економічної безпеки.

Список використаної літератури

1. Г. Д. Тюленев Основні напрями підвищення економічної безпеки вітчизняних ВНЗ/ Г. Д. Тюленев//Економіка. Менеджмент. Підприємництво: № 25(1)/2013. – с. 217-228
2. Г. Д. Тюленев Принципові основи посилення економічної безпеки вищого навчального закладу / Г. Д. Тюленев//Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – Луганськ:вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. - №2 (42). – с. 59-65
3. Грищенко І. М. Професійна освіта в системі економічних досліджень: монографія/І. М. Грищенко. – К.:Грамота, 2014. – 384 с.
4. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг у системі вищої освіти / колектив авторів; за аг. Ред.. чл.-кор. НАПН України, д-ра екон. Наук., проф. І. М. Грищенко. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 364 с.
5. Козаченко Г. В. Декомпозиція управління економічною безпекою підприємства / Г. В. Козаченко, О. М. Ляшенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009.№4. –Т.2-с. 34-38
6. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія / О. М. Ляшенко. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011. – 400с.
7. <http://ukrstat.gov.ua/>
8. <http://www.mon.gov.ua/ua/>
9. <http://bestuniversities.com.ua/sites/default/files/compas2013.pdf>
10. http://testcentr.org.ua/images/rating/O_MOZ_1000_22.11.13.pdf
11. <http://eprints.zu.edu.ua/9776/1/30.pdf>
12. <http://www.timo.com.ua/node/11502>

Рекомендовано до публікації д.е.н., проф. _____